

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.51-70, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.51-70, December 2015

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi (1897-1902)

Yakub AHBAB*

Özet

XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Sırp ve Bulgarlar kendi milli kiliselerini kurma gayretine girdiler. Bununla Rum etkisinden uzaklaşarak kendi milli birliklerini sağlayacaklarına inandılar. Bulgar cemaati 1870 senesinde Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak Bulgar Eksarhlığı'nı kurdu. Bunun üzerine Sırp da özellikle Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmek için kendine ait milli kiliseler kurmaya gayret etti. Bunun doğal sonucu olarak Makedonya Rum-Bulgar ve Sırp cemaati arasında bir mücadele alanı haline geldi. Rusya'nın da müdahil olması sonucu Makedonya meselesi uluslararası bir hal almıştır. Bu çalışmada Fermiliyan Meselesi örneğinde yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanan politik meselelerini tespit edebildiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, araştırma eserleri ve İngiliz basınında yer alan haberler ışığında ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fermiliyan, Kilise, Sırp, Rum, Bulgar, Üsküp.

The Cases of Struggles of churches in Balkans: Fermilian Issue (1897-1902)

Abstract

From the beginning of XIXth age the nationalist movements purposed separation from the Ottoman State and Serbs and Bulgars moved to compose a national church to do so. This supplied them with an chance to collect around a focus, and the different feeling of being a nation. The Serbs had desire of founding a national church later the Bulgar. Throughout this process of awakening, Russia played major roles. Ottoman State with the help of their policy took them under their administration and ruled over these with justice. As a result of this movements and encouragement of Russia rise in rebellion started and conflict began between Greek-Bulgarians and Serbs. In this study we tried to reveal settlement issues at Fermilian Issues according to British news paper, official Ottoman documents and monographies which discussed this subject in detail.

Keywords: Firmilian, Church, Serbian, Greek, Bulgarian, Skopje.

* yakupahbab@hotmail.com

Giriş

Makedonya'nın dinler ve mezhepler açısından çok zengin bir yapıya sahip olması çatışmaları kaçınılmaz hale getirmiş, bölge uzun yıllar sorunlarla ve çatışmalarla birlikte anılmıştır. Berlin Antlaşması sonrasında Makedonya Bulgar, Rum ve Sırlar için bir rekabet ve mücadele sahası haline gelmiştir. Bu mücadelenin bir parçası olarak da eğitim, kilise ve çete faaliyetlerine girişilmiştir. Nitekim bu faaliyetler esnasında bu cemaatler sık sık karşı karşı gelmiş, çatışmalar yaşanmış, yaşanan soruna özellikle Rusya'nın da müdahil olması neticesinde sorun uluslararası bir hal almıştır. Böylece bir anda bölgede yeni ve karmaşık bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle Makedonya'daki Bulgar, Rum ve Sırlar arasındaki kilise ve mektepler meselesini daha iyi bir şekilde anlaya bilmek için Fermiliyan Meselesi'nin incelenmesi gereklidir. Bunun için de ilk önce Osmanlı millet sistemine kısaca değinerek konumuza başlayalım.

1) Osmanlı Millet Sistemi

Tanzimat Fermanı, kendinden önceki ıslahat ve reform teşebbüslerinden kapsam itibariyle daha geniş olmakla beraber temelde Batı standartlarını kabul etti. Fermanın hemen başlangıç kısmında yer alan can, mal ve ırzın teminat altına alınması ilkesi temelde kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili bir kavramdır. Osmanlı Devleti'nin bu ilkelerden yola çıkarak eşitlik vaadiyle bağlamaya çalıştığı bağımsızlık isteği ile dolu Hıristiyan unsurlar, doğal olarak kendilerine tanınan haklarla yetinmedi ve Avrupa devletlerinden kendilerine yardımcı olmalarını istedi. Böylece büyük devletlerin doğudaki hareket noktalarını zimmîler teşkil etti. Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için bahane bulan bu devletler siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için bu toplulukları Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak kullandı. Ne Rumların hâkimiyetindeki Patrikhane yönetimini ne de Osmanlı yönetimini isteyen Slav ve Romen halkları kendi ulusal isteklerini gerçekleştirmek için ayaklandı. Tanzimat'tan sonra cemaat yapısında büyük değişikliklerin meydana gelmesine neden olan bir diğer ferman ise 18 Şubat 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'dır. 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslim tebaaya anayasal gelişme açısından üç önemli ıslahat vaad edildi. Bunlardan ilki, vilayet ve belediye meclislerinde Müslim ve gayrimüslimlerin makul oranlarda temsilci bulundurmaları; ikincisi Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de gayrimüslimlerden de üye alınması; üçüncüsü ise gayrimüslimlerin

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

“millet” örgütlenişlerinin yeniden düzenlenerek bunların meclislerine ruhanilerden başka halktan kimselerin katılmasıdır¹.

Hıristiyan Ortodoks Osmanlı unsurları arasında düşmanlığa ve çatışmalara yol açan kilise ve mektepler meselesi, Osmanlı toplumunu yönetmek amacıyla oluşturulmuş olan “*millet sistemi*”nin XIX. yüzyıldan itibaren gelişen ulusçuluk akımları sonucu geçerliliğini yitirmesi ile ortaya çıkmıştır². Kilise ve mektepler sorunu, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “*Makedonya Sorunu*”ndan bağımsız olarak ele alınamaz. Millet sistemine göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti olmak üzere üç millet bulunuyordu. Her millet birer din adamı olan kendi önderleri aracılığıyla Patrikhaneye bağlı bir dizi etnik ve dil grubundan oluşmaktaydı. Rum milleti, Rumların yanı sıra tüm Ortodoks Hıristiyanları; Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Ortodoks Arnavut ve Arapları da kapsamaktaydı³. Millet sistemi, Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki gayrimüslimleri, dini liderlerine siyasi güç vererek, kendi toplumlarını organize etme hakkı vermesi, onları din veya mezheplerine göre yönetmesi şeklinde de tanımlanabilir. Millet sistemi sayesinde gayrimüslimler, cemaat olarak kimliklerini devam ettirme imkânını bulmuşlardır⁴.

¹ Süheyla Yenidünya, **Balkanlarda Kilise Mücadelesi XIX-XX. yy.** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1999, s. 126.

² Osmanlı Devleti’nin XVII. yy’dan itibaren tüm topraklarında olduğu gibi Balkanlarda da giderek güç kaybetmesi Rum Patrikhanesi’nin Balkan milletleri üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için uygun bir zemin hazırlanmasına neden olmuştur: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.VII, TTK, Ankara 1988, s. 84; İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, c. IV, İstanbul 1986, s. 996-1001.

³ Hasan Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri”, **ÇTTAD**, VI/14, (2007/Bahar), s. 3-25.

⁴ Sami Kılıç-İhsan Satış, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, **History Studies**, Volume 3/32011, s. 225-244; Cevdet Küçük, “Osmanlılarda Millet Sistemi” ve Tanzimat”, **TCTA**, c: IV, İstanbul 1986, s. 1007-1024; Ayrıca Yavuz Ercan, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, **Bellekten**, c. XLVII, S. 188, Ekim 1983, s. 1138-1149; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, c. 1, S. 1, Haziran 1990, s. 117-125; Yavuz Ercan, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler”, **Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 173-250; Ercan Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi), Osmanlı Ansiklopedisi, c. IV, (Edit: Güler Eren), **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 1999, s. 197-207; İlber Ortaylı, “Osmanlı’da Azınlıklar ve Millet Sistemi”, **Üç Kitada Osmanlılar (Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.59-68; Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. IV, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 236-241; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.

Osmanlı Devleti'nde devleti yönetenler Müslüman, uygulanan hukuk da İslam hukukudur. İslam hukukuna göre de dünyadaki insanlar iki gruba ayrılır. Bunlar: Müslümanlar ve gayrimüslimlerdir. Osmanlı belgelerinde “tebaa-i gayr-i müslime”, “cemaat-i muhtelif”, “milel-isaire” ve “milel-i muhtelif” gibi terimlerle adlandırılmış olan gayrimüslimler, dinlerine göre Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiiler ve Mecusiler olarak dört ana gruba ayrılmışlardır⁵.

XIX. Yüzyıla kadar işleyen bu sistem, Müslüman olmayan milletler arasında başlayan ulusçuluk akımları sonucu geçerliliğini yitirmeye başladı⁶. 18. ve 19. yüzyıl boyunca Bulgaristan'da bir burjuva sınıfının ortaya çıkması, Bulgar ulusunun oluşumu açısından önemli bir gelişme oldu. Yeni ortaya çıkan Bulgar burjuvazisi, Bulgarların ibadetlerini Bulgarca yapmalarını ve okullarında ders dili olarak Bulgarca'nın okutulmasını Rum Patrikhanesi'nden istedi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu içinde Bulgarların ayrı bir millet statüsüne erişmesi, ulus oluşturmayı başarmalarının bir ön koşulu olarak görülmekteydi. Ancak Rum Patrikhanesi, Ortodokslar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediği için Bulgarların isteklerine olumlu yaklaşmadı. Buna karşın Bulgarlar, Rum Patrikhanesinden ayrılarak ulusal kiliselerini kurmak konusunda mücadelelerini sürdürdü. Rum ve Bulgar toplumları arasında giderek artan anlaşmazlık, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan toplumlar arasındaki bu mücadele hakkında önlemler almasını zorunlu kıldı ve Osmanlı Devleti, 11 Mart 1870 tarihinde “*Bulgar Eksarhlığı*”nın kuruluşunu açıklayan bir ferman yayınladı. Böylece tam bin yıl Rum Patrikhanesi'nin yönetimi altında Rumlaştırılmaya çalışılan ve bağımsız bir kilise kuramayan Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine kavuşabildi⁷. Böylece Bulgar Metropolitleri Rum Metropolitlerinin sahip oldukları kendilerine metropolit tayin etme hakkına sahip oldu. Ayrıca bu fermanla vilayet dâhilindeki liva ve kaza meclislerinde reis-i ruhaniyetleri aza olarak yer aldı⁸.

1870 Fermanı, Makedon ruhani dairelerini Eksarhlığın yetki alanının dışında bıraktı. Ancak, belli bir Hıristiyan topluluğun üçte ikisi bir oylamada o yönde oy vermesi durumunda ruhani daireler Eksarhlık ile

⁵ Sami Kılıç-İhsan Satış, agm, s. 227.

⁶ Hale Şıvgın, (1999) “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler ve Çeteler Arasında Başlaması”, *Osmanlı*, c. II, Ankara, s. 479; Süheyla Yenidünya, (2013) “Balkanlarda Kilise Mücadeleleri: Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Makedonya'da Yürütülen Çete Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, c. II, Sakarya, s.899.

⁷ Fikret Adanır, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim, İstanbul 2004, s.40-41; Yavuz Ercan,(1992) “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s.87; Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK, Ankara, s.220-221.

⁸ BOA, **Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemî Bulgaristan (A.MTZ)**, no. 133/59.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi (1897-1902)

Yakup AHBAB

birleşebilecekti. Bu nedenle Makedonya'da Bulgar papazları, Rum Patrikhanesi'ne tabi Bulgarları, Sırları ve hatta Rumları, Bulgar ulusal kilisesine bağlamak için her türlü yolla başvurmaya çalıştı. Fener Kilisesi ise bu faaliyetlere karşı cephe aldı. Böylece Makedonya, Ortodoks mezhebine bağlı iki kilise arasında bir mücadele sahası haline geldi⁹. Bu bağlamda Üsküp Rum Metropoliti olarak Sırp asıllı Fermiliyan Efendi'nin atanması olayı dinsel görünüm altında Balkan uluslarının çatışmasının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu makalede bir metropolit tayininin tüm boyutlarıyla krize dönüşmesi ve bunun paralelinde Balkan ülkelerini de yakından ilgilendiren uluslararası bir hal alması Fermiliyan Olayı üzerinde ele alınmıştır.

2) Prespa Metropoliti Ambrose'nin Üsküp'e Tayini ve Olayların Başlaması

1876'da Bulgar Komitelerinin ayaklanması üzerine, Rusya *Slav kardeşlerine yardım* gerekçesiyle Osmanlı Devleti'nden Bulgarlar için iki özerk bölge kurulmasını istedi. Bu isteği red edilince Rusya, Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı ve savaş sonrasında Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Rusya, Makedonya'nın büyük kısmını içine alan, Ege Denizi'ne kıyısı olan büyük bir Bulgaristan Prenslığı'nin kurulmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. Balkanlardaki dengeleri kökünden sarsan bu yeni durum, diğer Avrupa devletleri tarafından kabul edilmedi ve 1878 Berlin Antlaşması ile Balkan haritası yeniden çizildi. Berlin Antlaşması ile Balkanlarla Tuna arasında merkezi Sofya olan küçük bir Bulgar Prenslığı kuruldu, sınırlı bir otonomi ile Şarki Rumeli Eyaleti Osmanlı egemenliğine bırakıldı ve Makedonya reform yapmak şartıyla Osmanlı Devleti'nde kaldı. Bulgar Prenslığı 1885 tarihinde Şarki Rumeli'yi topraklarını kattığı halde tatmin olmadı ve gözünü Makedonya'ya dikti. Bundan sonra da Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti eline bırakılan Makedonya üzerinde Sırp, Bulgar ve Yunan mücadelesi başladı¹⁰.

Sırbistan hükümeti Kuzey Makedonya'yı kendi hâkimiyet sahası olarak gördüğünden bölgedeki emellerini gerçekleştirmek için Prizren ve Üsküp'e Sırp metropolitlerinin görevlendirilmesini istemekteydi¹¹. Sırbistan bu emellerini gerçekleştirebilecek fırsatı 1895 senesinde yakaladı. 1895 senesinde Prizren Metropoliti Lord Meletios vefat etti¹². Vefatının

⁹ BOA, **Babiali Evrak Odası (BEO)**, no. 2208/165561.

¹⁰ Ali Arslan, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 4, İstanbul 2003, s. 1-25.

¹¹ BOA, **Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS)**, no. 1772/23.

¹² BOA, **HR.SYS**, no. 34/2.

ardından Sırp Hükümeti boşta kalan Prizren Metropolitliğine bir Sırpın atanması için Fener Rum Patrikhanesi nezdinde girişimlerde bulundu ve uzun uğraşlar neticesinde 1896 yılında Sırp asıllı Lord Dionysios Yunan basının karşı çıkmasına rağmen Prizren Metropoliti olarak Patrikhane tarafından tayin edildi¹³. Sırp milliyetçiliğini savunan görüşleriyle tanınan Metropolit Dionysios kilisesinde kendi dilinde ayinler yaptı¹⁴. Yine aynı yıl Üsküp Metropoliti Methodios'un da vefat etmesi üzerine Sırp hükümeti tarafından bu makama da bir Sırpın atanması Ağustos 1896 tarihinde Patrikhaneden talep edildi¹⁵. Bu arada Avrupa basını yapılacak olan metropolitlik seçim sürecini taraflı bir şekilde yakından izledi ve Üsküp'e bir Sırp Metropolitin atanmasına açık bir şekilde destek verdi¹⁶.

Fener Rum Patrikhanesi hiç beklenmedik bir şekilde adaylar arasından Prespa Metropoliti Ambrose'yi Üsküp'e atadı¹⁷. Lakin Patrikhanenin Ambrose'nin atanmasına ilişkin aldığı karara kendi dilleriyle ibadet etmek isteyen Sırlar tarafından tepki gösterildi¹⁸. Patrikhanenin bu kararı sonrasında adeta çığına dönen Sırlar metropolitin Üsküp'e gelmesinin ardından St. Sava Manastırı önünde barikat kurarak Metropolit Ambrose'nin içeri girmesine engel oldu. Grubun dağılmaması ve gerginliğin artması üzerine bölgeye valilik tarafından zaptiye kuvveti sevk edildi ve olayların büyümemesi için manastır çevresindeki güvenlik önlemleri artırıldı. Bu esnada güvenlik güçleri ile gösteri yapan Sırlar arasında arbede yaşandı ve bir çok kişi yaralandı. Halk arasındaki gerginliğin azaltılması için kilisenin bir müddet kapalı kalması ve Paskalya zamanında yeniden açılarak Sırpça ve Rumca ibadet edilmesi düşünüldü fakat Ambrose kendisine yapılan bu teklifi kabul etmedi¹⁹. Can güvenliği riski olan Metropolit Ambrose bölge dahilinde güvenliğinin sağlanması sonrasında zaptiye eşliğinde St. Sava Manastırı'na giderek burada bir ayin gerçekleştirdi. Ayin sırasında mumlar yakıldı, Rumca dualar edildi, Rumca ilahiler okundu²⁰.

Sırp halkının Rumca ayin yapan metropolite yönelik öfkesi ve tepkisi her geçen gün arttı ve kiliseye yönelik saldırılar yapıldı.²¹ Ayrıca Üsküp'te öfkeli Sırp ve Makedonlar yoğun bir katılımın olduğu büyük "protesto mitingleri" düzenledi²². Patrikhane hem Sırları hem de Bulgarları memnun edecek bir çare aradığı bir zamanda Metropolit

¹³ BOA, Yıldız Hususî Maruzât (Y.AHUS), no. 348/22; 348/22; Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF), no. 4/49; Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), no. 86/80.

¹⁴ Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastrean Church*, Kessinger Publishing, United States 2010, s. 326.

¹⁵ BOA, MV, no. 89/10; HR.SYS, no. 1484/29.

¹⁶ BOA, HR.SYS, no. 193/7.

¹⁷ BOA, Y.AHUS, no. 366/87; HR.SYS, no. 1772/20; 1772/21.

¹⁸ BOA, HR.SYS, no. 1505A/53.

¹⁹ *Pall Mall Gazette*, Monday, 26 April 1897.

²⁰ Adrian Fortescue, *age*, s. 326.

²¹ Adrian Fortescue, *age*, s. 326.

²² BOA, HR.SYS, no. 1772/22;1772/25; 1772/2; 91/28.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Ambrose Vali Hafız Mehmet Paşa'nın talimatı ile 27 Nisan günü Köprülü Kazası'na götürüldü²³. Fakat tayine karşı gösterilen bu türden boykotlar ve kendisinin kızgın Sırp ve Makedonlara hedef gösterilmesi sonucu Metropolit Ambrose Temmuz 1897 tarihinde görevini terk edip İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Ambrose Üsküp'ten ayrılmasından evvel hükümet ile Patrikhane resmi olarak Ambrose'nin Üsküp Metropoliti olarak kalması ve bu görevi fiili olarak ise o sırada Belgrad ilahiyat okulunun rektörü olan Sırp asıllı Fermiliyan yürütmesi konusunda anlaşmıştı²⁴. Patrikhane daha önce Bulgar Kilisesinin bağımsızlığı dolayısıyla yaşadığı bunalımı tekrar yaşamamak ve Üsküp'teki sıkıntının daha da büyümemesi için bunu kabul etmek zorunda kaldı²⁵. Kararın Bulgar cemaati arasında duyulmasının ardından Bulgarlar kendilerinin daima Sırp tarafından tahkir edildikleri ve Üsküp'te nüfus olarak kendilerinin çoğunlukta olmaları dolayısıyla bu değişikliği kabul etmedi²⁶. Fermiliyan'ın Üsküp Metropoliti unvanıyla ayın yönetmesine sadece Bulgarlar değil Yunanlılar da karşıydı²⁷.

Fotoğraf 1 Bulgarları Kışkırtan Üsküp Bulgar Metropoliti Sinesi
(<http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bulgarian>)

²³ *Morning Post*, Thursday, 29 April 1897.

²⁴ *London Evening Post*, Friday, 15 October 1897.

²⁵ Adrian Fortescue, *age*, s. 327.

²⁶ BOA, MV, no. 93/61; BEO, 1019/76394; 1022/76626; 1027/76955; *İrade Taltifat (İ.TAL)*, no. 131/1315.

²⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı - Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK.MK), no. 9/39; Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), no. 45/53.

Osmanlı hükümeti toplumdaki gerilimin artmaması ve tansiyonun düşürülmesi adına, daha önce Manastır, Debre, Kilkis, Melnik ve Usturumca'ya Bulgar Eksarhlığı tarafından atanan Bulgar metropolitlerin tayinine dair beratları hazırlanana kadar Fermiliyan'ın Üsküp'e gitmesini bir süre erteledi²⁸. Ekim ayında Makedonya'daki Bulgar metropolitlerin beratları hazırlanmasının ardından ²⁹ Metropolit Fermiliyan yeni görevine fiilen başlamak için 17 Ekim günü Üsküp'e geldi³⁰. Atama sonrası Bulgar Metropolit Sinesi Fermiliyan aleyhine kendi cemaatini tahrik ve manipülasyona başladı ³¹ ve Metropolitin Üsküp tren istasyonuna geldiğinin duyulmasının ardından galeyana gelen halk Fermiliyan'ı protesto etmek için istasyona doğru harekete geçti. Gerginliğin büyümesi üzerine kalabalığın yatıştırılması için olay yerine çok sayıda zaptiye kuvveti gönderildi ve kalabalık bir süre sonra dağıldı. Ancak gün boyu süren olaylar yatıştırırken kısa süre içerisinde Üsküp Çarşısında yeniden toplanan yaklaşık yüz kadar Bulgar yeniden yürüyüşe geçip hükümet konağı binasının önüne geldi. Göstericiler içerisinde seçilen dört temsilci valiliğe girerek Vali Hafız Mehmet Paşa ile görüştü. Görüşmenin ardından kalabalığa seslenen Bulgar temsilciler, Üsküp'te faaliyet gösteren Bulgar kilise ve mekteplerinin anahtarlarını Fermiliyan'ın tayinini protesto etmek amacıyla valiye teslim ettiklerini açıkladı³². Vali Hafız Mehmet Paşa da daha sonra bir açıklama yaparak öfkeli kalabalığı sağduyuya çağırdı. Göstericiler dağılmadan evvel metropolitin değiştirilmesine dair bir dilekçeyi de Sadaret'e gönderdi³³.

Osmanlı hükümetinin ricası üzerine Bulgar Eksarhı ve Bulgaristan'ın diplomatik temsilcisi olan M. Marcoff Fermiliyan'ın atanmasından beri devam eden protesto gösterilerinin, eylemlerin sonlandırılması için harekete geçti ve Bulgarları teskine yönelik açıklamalarda bulundu³⁴. Fakat halk arasındaki öfke ve gerilimi yatıştırmaya yönelik bu girişimler ciddi olarak bir işe yaramadı, halkın sakinleşmesini sağlayamadı. Tüm telkinlere rağmen metropolite karşı yapılan baskı, sataşma ve tacizler devam etti. Kasım 1897 tarihinde Metropolitlik binasına bir grup Bulgar tarafından saldırı girişiminde bulunuldu ve bu esnada binada bulunan Fermiliyan kalabalık tarafından linç edilmek istendi. Ancak Fermiliyan valiliğin metropolitlik önünde aldığı tedbirler sayesinde kurtarıldı ve metropolitlik binası koruma altına alındı³⁵. Ardından Sırp ve Bulgarlar arasında şehirin bir çok yerinde devam eden gerginlik, kısa bir sürede kavgaya dönüştü³⁶. Bu arada Sırbistan

²⁸ *Glasgow Herald*, Friday, 8 October, 1897.

²⁹ *Morning Post*, Monday, 1 November 1897.

³⁰ *Exeter and Plymouth Gazette*, Saturday, 23 October 1897.

³¹ BOA, BEO, no. 1019/76393; Y.A.HUS, no. 377/77.

³² BOA, Yıldız Mütevevni Maruzat (Y.MTV), no. 171/61; *Exeter and Plymouth Gazette*, Saturday, 23 October 1897; *Edinburg Evening News*, Saturday, 23 October 1897.

³³ BOA, BEO, no. 1033/77450; 1030/77247; 1027/76955.

³⁴ *Morning Post*, Thursday, 21 October 1897.

³⁵ *Morning Post*, Monday, 1 November 1897.

³⁶ *Exeter and Plymouth Gazette*, Monday, 1 November 1897.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

basınında da bu tayinin yapılması ile Patrikhanenin boyunduruğu altına girildiği gerekçesiyle bazı tepkiler oldu³⁷.

Fotoğraf 2 Üsküp Rum Metropoliti Fermiliyan Efendi
(<http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Serbs>)

3) Fermiliyan'ın Resmen Tayini ve Bulgarların Tepkisi

Fermiliyan Efendi'nin uzun süre Metropolit olarak fiilen görev yapmasına rağmen asaleten atamasının yapılamaması sıkıntıların yaşanmasına neden oldu³⁸. Sırp Kralı Fermiliyan'ın memuriyetinin tasdik edilmesine dair bir mektup kaleme aldı ve Patrikhaneye gönderdi³⁹. Sırbistan Hükümeti ile Fener Rum Patrikhanesi arasında süren uzun görüşmeler neticesinde Metropolit Ambrose Manastır Metropolitliğine atandı⁴⁰. Ardından da boşta kalan Üsküp Metropolitliği makamına Fermiliyan Efendi Haziran 1900 tarihinde tayin edildi⁴¹. Fakat Fener Rum Patrikhanesi bu değişik sonrası Bulgarların tepkisinden çekinilmesi dolayısıyla Fermiliyan'ı kutsamayı kabul etmedi. Böylece Üsküp Rum Metropoliti olarak seçilen Fermiliyan Efendi hükümetin de isteği üzerine piskopos olarak kutsanmadı⁴².

³⁷ *London Evening Standard*, Saturday, 29 May 1899.

³⁸ BOA, İ.HUS, no. 74/39; 73/79; 73/96; 73/1316; 74/38; Y.PRK.HR, no. 31/71; 33/7; BEO, no. 1280/95948; Y.A.HUS, no. 425/74; 395/50; 398/12; 395/50; Hariciye Nezâreti İradeleri (İ.HR), no. 436/112.

³⁹ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), no. 63/42.

⁴⁰ Adrian Fortescue, *age*, s. 327.

⁴¹ BOA, Y.A.HUS, no. 407/20.

⁴² Count Ghedomille Mijatovich, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, Cassel and Company Ltd, Toronto 1917, s. 93.

Osmanlı Hükümeti Fermiliyan meselesini Bulgarları isyana sevk etmeyecek, Rus Devleti ile olan ilişkilerde soğukluğa neden olmayacak şekilde çözmeye çalışmaktaydı⁴³. Nihayet Nisan 1902 tarihinde Rusya'nın baskılarına daha fazla dayanamayan Osmanlı hükümeti Fermiliyan Efendi'nin kutsanması yönünde bir karar aldığını açıkladı⁴⁴. Kararının ardından Bulgaristan kanadından da tepkiler gecikmedi ve 15 Nisan tarihinde Sofya Üniversitesi tarafından organize edilen büyük bir protesto mitingi tertip edildi. Üniversitenin Sofya'da düzenlediği bu mitinge Bulgaristan'daki siyasi partiler de katıldı ve parti temsilcileri oldukça sert ifadelerle Fermiliyan'ın kutsanmasına dair alınan kararı eleştirdi ve Eksarhlığı kendi haklarını savunurken uyanık olması gerektiğine dair konuşmalar yaptı. Meydanı dolduran on binlerce kişi sloganlarla siyasilere destek verdi, Sırbistan aleyhine sloganlar attı⁴⁵. Fermiliyan'ın kutsanması kararına tepki olarak ülke genelinde mitingler düzenlenmeye başlandı, Bulgar Eksarhlığına tepkisini ortaya koyması için telgraflar çekildi⁴⁶. Bulgar Eksarhı Yosef Efendi de Sırp Metropolitin kutsanması durumunda Eksarhlık görevinden istifa edip İstanbul'dan ayrılacağını açıkladı⁴⁷.

Bunun yanında Rum din adamlarının da Fermiliyan'ın kutsanmasına dair tepkileri oldu. Rum kiliselerinde aleyhte konuşmalar yapıldı, protesto için kiliseler kapatıldı⁴⁸. Bu arada Fermiliyan Efendi'nin kutsanmasına dair alınan kararlar kendilerine ve inançlarına karşı bir suç işlediğini düşünen Sofya'daki Bulgar Komitesi militanlarının, Sırp din adamının kutsanmasını önlemek için bir suikast hazırlığı içinde olduğu ortaya çıktı. Alınan bu istihbarat üzerine Üsküp Metropolitliğinde geniş çapta güvenlik önlemleri alındı⁴⁹. Fermiliyan yaşanan bu hadiseler sonrasında sessizliğini sonunda bozdu ve kendi görev sahası içerisindeki Rum ve Bulgarları Sırlar tarafından çıkarılması tehdidinde bulundu⁵⁰.

Kutsama meselesi nedeniyle Bulgaristan ve Sırbistan devletleri karşı karşıya geldi. 19 Nisan'da da Belgrad'da Bulgaristan'ın tavrını protesto etmek için on binlerce kişinin katıldığı gösteriler yapıldı. Bulgaristan aleyhine slogan atarak yürüyen öfkeli grupta bulunanlar, Sırp ulusal

⁴³ BOA, İ.HR, no. 436/114.

⁴⁴ **Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette**, Friday, 11 April 1902; *Edinburgh Evening News*, Saturday, 5 April 1902; İngiliz gazetelerinde Fermiliyan'ın kutsanmasına dair irade 21 Mayıs'ta yazılmıştır: **Sunderlan Daily Echo and Shipping Gazatte**, Thursday, 22 May 1902; **Sheffield Independent**, Thursday, 22 May 1902; **Dundee Evening Post**, Thursday, 22 May 1902; **Lancashire Evening Post**, Thursday, 22 May 1902; **Western Daily Press**, Thursday, 22 May 1902.

⁴⁵ **Exeter and Plymouth Gazette**, Thursday, 15 April 1902; **Manchester Courier and Lancashire General Advertiser**, Friday, 18 April 1902; **Nottingham Evening Post**, Thursday, 17 April 1902; **Edinburgh Evening News**, Thursday, 17 April 1902; **Western Daily Press**, Friday, 18 April 1902.

⁴⁶ **London Daily News**, Monday, 14 April 1902.

⁴⁷ **The Independent** Vol. LIV, no. 2796, New York, (July 1902); BOA, A.MTZ, no. 85/12.

⁴⁸ **Sevenoaks Chronicle and Kentish Advertiser**, Friday, 01 August 1902.

⁴⁹ **Washington Evening Times**, 17 April 1902.

⁵⁰ **Sevenoaks Chronicle and Kentish Advertiser**, Friday, 01 August 1902.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

marşını okuyup “*Yaşasın Rusya*”, “*Kahrolsun Bulgaristan*” diye sloganlar attı⁵¹.

Fermiliyan Efendi Üsküp Metropolitliğine Sırp ve Karadağ elçilerinin talepleri⁵², Rus hükümetinin yoğun desteği,⁵³ Rus sefirinin ısrarı⁵⁴ ve 27 Mayıs 1902⁵⁵ tarihinde Rum Patrikhanesinin Sadarete gönderdiği istida⁵⁶ sonrasında Fermiliyan’ın metropolitlik tayinine dair berat Haziran 1902 tarihinde de hazırlandı⁵⁷. Böylece Fermiliyan Rum Patrikliği tarafından Üsküp Metropoliti olarak kabul edildi⁵⁸. 23 Haziranda Atina keşişleri Fermiliyan’ın kutsanamayacağını iddia etmelerine rağmen⁵⁹ 29 Haziran tarihinde Metropolit Fermiliyan Dedeğaç yakınlarındaki bir manastırda kutsandı⁶⁰. Sırbistan Kralı Aleksandır kutsamanın ardından yaptığı açıklamada bir Sırpın Üsküp Metropoliti olarak seçilmesini ulusal bir başarı olarak niteledi ve geleceğin ülkesi adına daha parlak olacağını ifade etti⁶¹. Tayinin ardından Sırbistan Devleti tarafından Metropolit Fermiliyan Efendi’ye devlet nişanı verildi⁶².

⁵¹ **Edinburgh Evening News**, Monday, 21 April 1902.

⁵² BOA, **İ.HR**, no. 437/1; **Exeter and Plymouth Gazette**, Thursday, 23 April 1902.

⁵³ BOA, **İ.HR**, no. 436/113; 436/114; **Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şebenderlik ve Ateşemiliterlik Maruzâtı (Y.PRK.EŞA)**, no. 38/76; **Exeter and Plymouth Gazette**, Thursday 22 May 1902;

⁵⁴ BOA, **İ.HR**, no. 436/113; **Y.PRK.TŞF**, no. 6/74.

⁵⁵ BOA, **Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT)**, no. 512/28.

⁵⁶ BOA, **BEO**, no. 1855/139121; 1858/139346.

⁵⁷ BOA, **BEO**, no. 1864/139744; **HR.SYS**, no. 1770/7; **DH.MKT**, no. 524/2.

⁵⁸ BOA, **HR.SYS**, no. 1770/7; Luigi Villari, **The Balkan Question**, London 1905, s. 86.

⁵⁹ **Derby Daily Telegraph**, Monday, 23 June 1902.

⁶⁰ **Derby Daily Telegraph**, Monday, 30 June 1902..

⁶¹ **London Daily News**, Friday 12 June 1903.

⁶² BOA, **DH.MKT**, no. 596/53; Sırbistan Devleti çeşitli vesilelerle Kosova Vilayeti’nde görev yapan din adamlarına nişanlar vermekteydi Mesela Sırbistan Hükümeti 1904 senesinde Üsküp Rum Metropolit Vekili Sava Efendi’ye de nişan vermiştir. Ayrıca Osmanlı makamları da verilen bu nişanın Sava Efendi tarafından kullanılmasına da izin vermiştir: BOA, **DH.MKT**, no. 828/55; Sırp Hükümeti Prizren Ortodoks Metropoliti Tekfor Efendi’ye de nişan vermiştir: BOA, **DH.MKT**, no. 600/34.

Fotoğraf 3 St. Sava Manastırı'nı Koruyan Osmanlı Zaptiyeleri (www.delcample.com)

Fermiliyan'ın 1902 senesinde Prizren/Üsküp Metropolitliğine seçilmesine Bulgar tepkisi uzun süre dinmedi⁶³. Tayinin ardından Bulgar gazetelerinde aleyhte sert yazılar yazıldı⁶⁴. Yine atamaya tepki için Sofya başta olmak üzere Bulgaristan genelinde Rusçuk, Hasköy, Varna, Vidin, Burgaz, Filibe ve Şumnu⁶⁵ gibi çeşitli şehirlerde öfkeli kalabalıklar tavırlarını protesto gösterileri düzenleyerek gösterdi⁶⁶. Ayrıca Üsküp Bulgar metropolitliği tarafından Rum Metropoliti Fermiliyan'ın bu göreve getirilmesinin karışıklığa sebep olacağı gerekçesiyle bu görevden alınması için Bulgar Eksarhlığı'na ve diğer makamlara başvurulmasının teşviki yönünde diğer metropolitlere gönderilmek üzere mektuplar yazıldı⁶⁷. Bulgar Eksarhı ise, 1902 senesinde bu tayin konusunda Osmanlı hükümetine yönelik tehditkar bir açıklama yaptı. Bulgar Eksarhı konuşmasında şu ifadeleri kullandı :

“Üsküp'te Sırp Metropolitin varlık hakkı bulunmamaktadır. Bunu Babîâli ve Sultan biliyor, onlar Mösyö Fermiliyan'ın atanmasının, Bulgar halkına hesaplanamaz sonuçlara neden olabilecek bir harekete başlamaları sinyalinin vereceğini de biliyorlar⁶⁸.”

⁶³ BOA, **Y.A.HUS**, no. 431/28; 18 Temmuz tarihinde Fermiliyan Bulgarlar tarafından kaçırıldığı iddia edilmiştir: **Nothingam Evening Post**, Friday, 18 July 1902; **Northampton Mercury**, Friday, 18 July 1902; **Western Times**, Saturday, 19 July 1902.

⁶⁴ BOA, **Y.A.HUS**, no. 430/6; **Y.MTV**, no. 230/114; **Cheltenham Chronicle**, Saturday, 19 July 1902.

⁶⁵ BOA, **A.MTZ**, no. 76/46; 76/71.

⁶⁶ BOA, **A.MTZ**, no. 76/24.

⁶⁷ BOA, **DH.MKT**, no. 480/37.

⁶⁸ Fikret Adanır, **age**, s. 152.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Piskopos olarak makamına oturduktan kısa bir süre sonra Fermiliyan, Sırp hükümetini, Makedonya'da Sırpça konuşan Hıristiyanları Babiâli'nin ayrı bir millet olarak tanınması konusunda gerekeni yapması için uyardı. Halk arasında da bu fikirleri yaymaya başladı⁶⁹. Fermiliyan göreve geldikten kısa bir süre sonra Belgrad'a gitti ve 20 Aralık 1903 tarihinde orada vefat etti⁷⁰. Cenazesi Üsküp'e trenle getirilerek burada defnedildi⁷¹. Cenaze merasimi sırasında Fermiliyan Efendi'nin evinde nümayiş yapılmaması için tedbirler alındı⁷². Fermiliyan'ın vefatının ardından Üsküp Metropolitliği seçiminde yeniden sorunlar yaşandı. Bir yandan Rumlar diğer yandan Bulgarlar kendi adaylarının seçilmesini istedi. Ancak Fermiliyan Efendi'nin seçilmesinde etkin bir rol oynayan Rusya bu duruma da müdahil oldu ve Sırp asıllı Sevastiyan Efendi'nin Üsküp Rum Metropolitliğine seçilmesini sağladı⁷³.

Eğer ömrü vefa etseydi Fermiliyan Efendi'nin asıl hedefi Sırp'ların oturduğu metropolitlik bölgelerinin Rum Ortodoks Patrikliğinden ayrılmasıyla Makedonya'da bağımsız bir Sırp kilisesinin kurulmasıydı. Nitekim Makedonya'daki büyük Sırbistan hedeflerine ulaşmak için bağımsız bir kilisenin önemi Üsküp Sırp Başkonsolosu Kurtoviç raporunda ayrıntılarıyla anlattı:

“Bağımsız bir kilise, sadece milleti korumaz, aynı zamanda milleti yaratır ve geliştirir... Bulgarların Türkiye'deki başarılarını patriklikten kopan kendi bağımsız kiliselerine, yani eksarhlığa borçlu oldukları dikkate alındığında, bunun, milliyetimizi koruma ve güçlendirme çabamızda bu topraklarda bir Sırbistan Krallığı düşüncesinin gerçekleşmesi ve başarılması yolu olduğu düşüncesi kendiliğinden ortaya çıkıyor. Böylece bunun anlamı, elimizden zorla kopartılarak alınan İpek Patrikliğinin tekrar kurulması için çalışmaktır. Bu patrikliğe, eski sınırlarının dışında Akdeniz'e de çıkışı olan Strumnica bölgesini ve Manastır Vilayeti'nin Sırp halkı bulunduğu kesimlerini de katmak gerekir...74”

Bulgar Eksarhın yukarıda da tehditkâr bir şekilde ifade ettiği gibi Fermiliyan'ın Metropolit olarak seçilmesinden kısa bir süre sonra Bulgar komitelerinin girişimi ile Makedonya'da Cuma-i Bala İsyanı başladı. İsyân, Bulgar komitelerinin daha önce belirledikleri tarihten iki gün önce, 23 Eylül'de Cuma-i Bala kazasının Zelesnika Köyünde başladı ve civar köylere

⁶⁹ BOA, BEO, no. 2208/165561.

⁷⁰ BOA, BEO, no. 2237/167748; **Sheffield Daily Telegraph**, Monday, 21 December 1903; **Gloucester Citizen**, Monday, 21 December 1903; **Aberdeen Journal**, Wenesday, 23 December 1903; **Manchester Courier and Lancashire General Advertiser**, Tuesday, 22 December 1903.

⁷¹ BOA, Y.A.HUS, no. 463/31; BEO, no. 2239/178871;), no. 10/952; 10/971-1.

⁷² BOA, BEO, no. 2237/167745.

⁷³ BOA, Y.MTV, no. 259/170; BEO, no. 2362/177106.

⁷⁴ Fikret Adanır, **age**, s. 153.

doğru yayılarak devam etti. Askeri güçler ise Avrupalı devletlerin müdahalesine engel olmak için padişahın emrine uygun olarak ciddi bir çatışma yaşamaktan uzak durdu. Ancak askerlerin komiteciler tarafından, 11 Ekim tarihinde Kresne Geçidinde pusuya düşürülerek ağır kayıplar verilmesi üzerine Osmanlı güçleri de faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Cuma-i Bala mevki komutanı Boşnak Salih Paşa'nın ve çevre kazalardan gönderilen destek birliklerinin de yardımıyla isyan Kasım ayı ortalarında bastırıldı⁷⁵.

Bulgar ve Rum çetelerinin de katılması ile Makedonya'daki Hıristiyan Osmanlı vatandaşları arasındaki anlaşmazlık, uluslararası bir sorun haline geldi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Makedonya vilayetlerine müdahalesini önlemek için bir ıslahat programı uygulamaya başladı ve 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye müfettiş olarak atadı⁷⁶. Ancak 1903 yılında en büyük Makedonya direniş hareketi olarak ünlenen İinden İsyanı patlak verdi. İsyanın en önemli neticesi, büyük güçlerin Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılmasına karar vermeleridir. Rus ve Avusturya-Macaristan hükümdarları Çar II. Nikola ile Franz Josef Eylül 1903'te Mürzsteg Reform Programı diye bilinen programı hazırladı. Osmanlı Devleti kendi hükümlerinin ihlal edildiğini ileri sürmesine rağmen bu programı kabul etmek zorunda kaldı⁷⁷. Reformlara rağmen Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesi son bulmadı. Her iki tarafa ait çeteler, Ortodoks halk üzerinde baskı kurarak, Hıristiyan halkın bağlı bulunduğu dini merkezi değiştirmeye çalıştı⁷⁸.

⁷⁵ Fikret Adanır, *age*, s. 162-163.

⁷⁶ 1902 yılı sonlarında Makedonya'ya Avrupa müdahalesi tehditleri üzerine Sultan Abdülhamid tarafından kurulan *Vilayat-ı Şahane Müfettişliği* 1908 Temmuzunda II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında lağvedilinceye kadar devam etti: Abdülhamit Kırımızı,(2013) "Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli Islahatı, 1902-1908," **Türk Tarihinde Balkanlar**, (ed. Z. İskifiyeli, M.B. Çelik, S.Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları UA Merkezi, 973-1014.

⁷⁷ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, (ayrı basım IX), İstanbul 1989, s. 96; Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü** (Haz. Osman Selim Kocahasanoglu), Temel Yay, İstanbul 1999, s. 240; Gül Tokay, **Makedonya Sorunu: Jöntürk İhtilalinin Kökenleri**, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 44-46; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, c.16, Tarih Yayınları, İstanbul 1961, 53-54; Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara 1999, s.116.

⁷⁸ Hasan Taner Kerimoğlu, *agm*, s. 7.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi (1897-1902)

Yakup AHBAB

SONUÇ

Fermiliyan Meselesi özelinde incelediğimiz Ortodoks kiliseleri arasındaki sorunlar aslında tüm Makedonya'da yaşanan çekişmelerin küçük bir örneğidir. Rum Patrikhanesi Makedonya'daki nüfuzunu korumak için diğer Ortodoksların kendi milli kiliselerini açmalarına izin vermemiş, karşı çıkmış, direnmiştir. Patrikhanenin baskı ve yıldırma politikası nedeniyle Makedonya'da Rum cemaati diğer Sırp ve Bulgar cemaatleriyle çatışmıştır. Bu ise Makedonya'daki durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Fermiliyan örneğinde de görüldüğü gibi Osmanlı hükümeti Makedonya'daki Rum-Bulgar ve Sırp cemaatleri arasında meydana gelen kilise ve mektep gibi anlaşmazlıkları genellikle hal ve mahalle göre idare etmeye çalışmıştır. Bu ise cemaatlerin kontrolsüz bir şekilde mücadelesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Siyasi, askeri ve iktisadi anlamda güçsüz durumdaki Osmanlı hükümetinin günü birlik çıkarlar gözetilerek ürettiği bu politikalar sorunların daha da büyümesine yol açmış ve bu yanlış politikalar ülkeyi iyice zor duruma sokmuştur. İyi yönetilemeyen sorunlar neticesinde Makedonya'da iç karışıklık ve siyasi belirsizlik hakim olmaya başlamış, bölgenin geleceği ile ilgili belirsizlik ve gerginlikler artmıştır. Nitekim kısa bir sürede Makedonya'da Cuma-i Bala ve İlinden adları ile diye bilinen iki büyük Bulgar isyanı patlak vermiştir. Bu isyanlar hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Amerikan kamu oyunundaki imajını son derece kötü etkilemiş, hem de devletin Makedonya'daki konumunun ve varlığının sorgulanır hale gelmesine neden olmuştur.

Makedonya'daki bu siyasi belirsizlik ve istikrarsızlık komşu devletlerin, Bulgaristan-Sırbistan-Yunanistan, de etkisiyle gelişip yayılmış, süreci içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu durum bahane edilerek Rusya gibi Balkanlarda büyük planları olan dış aktörlerin müdahalesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Rusya'nın Makedonya'da genel olarak ise Balkanlardaki varlığını artırmasına, önemli aktör olarak kabul edilen bir ülke konumunu pekiştirmesine neden olmuştur. Nitekim 1903 yılında Makedonya'nın artık yönetilemez hale geldiğini ileri süren Rusya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin baskıları neticesinde Münzer Programı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiştir. Bu durum Osmanlı hükümetinin Makedonya politikası açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Herkes tarafından görüleceği üzere özelde Fermiliyan Meselesi

genelde ise kiliseler meselesi domino taşı etkisi yaratmış, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı için tehlike çanlarının çalmasına neden olan başlıca sebeplerden birini teşkil etmiştir.

Yıllar sonra İttihat Terakki iktidarı bu tür dış müdahalelerin bir daha yaşanmaması için 3 Temmuz 1910 tarihinde *Kiliseler Kanunu* çıkarmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki sosyo-politik çıkarları açısından son derece önemli eksiklikleri barındıran bu kanun başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Çıkarılan bu kiliseler kanunuyla Makedonya'daki, farklı kiliselere bağlı Rum-Bulgar ve Sırp lar arasındaki temel sorunlar çözülmüş, ihtilaflar halledilmiştir. Bu kanun Balkan devletleri arasında oluşturulmuş olan ittifakın temel nedeni ve bu toprakların kaybedilmesinin de bir nevi habercisi olmuştur. Nitekim bu kanun sonrasında Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan kendi aralarındaki çatışmaları sona erdirmiş, ortak düşmanları Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmuştur. Neticesinde de Balkanlardaki beş buçuk asırlık Türk/Müslüman egemenliği son bulmuştur.

Bizce Fermiliyan Meselesi öğrenilmeden kiliseler arası mücadelenin boyutlarını kavrayabilmemiz olanaksızdır. Sonuç olarak son bir söz söylemek gerekirse Osmanlı Devleti Makedonya satranç tahtasındaki en zayıf taraftı. Kiliseler meselesi ise bu oyundaki piyonlardan sadece biriydi...

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

KAYNAKÇA

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıali Evrak Odası
Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı
Hariciye Nezâreti İradeleri
İrade Taltifat
Meclis-i Vükela Mazbataları
Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet Ve Kumandanlık Evrakı
Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemi Bulgaristan
Yıldız Esas Evrakı
Yıldız Hususî Maruzât
Yıldız Mütevenni Maruzat
Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Yıldız Perakende Evrakı - Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı
Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

B- Gazeteler

Aberdeen Journal
Cheltenham Chronicle
Derby Daily Telegraph
Dundee Evening Post
Edinburgh Evening News
Exeter and Plymouth Gazette
Glasgow Herald
Gloucester Citizen
Lancashire Evening Post
London Daily News
London Evening Post
Manchester Courier and Lancashire General Advertiser
Morning Post
Northampton Mercury
Nottingham Evening Post

Pall Mall Gazette
Sevenoaks Chronicle and Kentish Advertiser
Sheffield Daily Telegraph
Sheffield Independent
Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette
The Independent
Washington Evening Times
Western Daily Press
Western Times

C- Kitap ve Makaleler

Adanır, Fikret, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004:.

Arslan, Ali, “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 4, İstanbul 2003, s. 1-25.

Beydilli, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair”, **Osmanlı Araştırmaları**, (ayrı basım IX), İstanbul 1989, s. 77-98.

Ercan, Yavuz, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, **Bellekten**, c. XLVII, S. 188, Ekim 1983, s. 1138-1149.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**,c. 1, S. 1, Haziran 1990, s. 117-125.

_____, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler”, **Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 173-250.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi),Osmanlı Ansiklopedisi, c. IV, (Edit: Güler Eren), **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 1999, s. 197-207.

Eryılmaz, Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. IV, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 236-241.

_____, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

_____, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Alternatif
Üniversite, Ağaç Yayınları, İstanbul,1992.

Fortescue, Adrian, **The Orthodox Eastrean Churcuh**, Kessinger
Publishing, United States 2010.

İrtem, Süleyman Kani, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi:
Balkanların Kördüğümü** (Haz. Osman Selim Kocahasanoglu), Temel
Yay, İstanbul 1999.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.VII, TTK, Ankara 1988.

Kerimoğlu, Hasan Taner, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II.
Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri”, **ÇTTAD**, VI/14,
(2007/Bahar), s. 3-25.

Kılıç, Sami - Satış, İhsan, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan
Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, **History Studies**,
Volume 3/32011, s. 225-244.

Kırımızı, Abdülhamit, “Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli
Islahatı, 1902-1908,” **Türk Tarihinde Balkanlar**, (ed. Z. İskifiyeli, M.B.
Çelik, S.Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları UA Merkezi,
Sakarya 2013, 973-1014.

Küçük, Cevdet, “Osmanlılarda Millet Sistemi“ ve Tanzimat”,**TCTA**, c: IV,
İstanbul 1986, s. 1007-1024.

Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**,
c.16, Tarih Yayınları, İstanbul1961.

Mijatovich, Count Ghedomille, **The Memoirs of a Balkan
Diplomatist**, Cassel and Company Ltd, Toronto 1917.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, **Tanzimat'tan
Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, c. IV, İstanbul 1986, s.
996-1001.

_____, “Osmanlı'da Azınlıklar ve Millet Sistemi”, **Üç Kıtada
Osmanlılar (Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek)**, Timaş Yayınları,
İstanbul, 2007, s.59-68.

Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu: Jöntürk İhtilalinin Kökenleri**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

Şentürk, Hüdayi, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK, Ankara 1992.

Şıvgın, Hale, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler ve Çeteler Arasında Başlaması", **Osmanlı**, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Uzer, Tahsin, **Makedonya Eşkriyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara 1999.

Villari, Luigi, **The Balkan Question**, London 1905.

Yenidünya, Süheyla, "Balkanlarda Kilise Mücadeleleri: Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Makedonya'da Yürütölen Çete Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Türk Tarihinde Balkanlar**, ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, c. II, Sakarya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 895-915.

_____, **Balkanlarda Kilise Mücadelesi XIX-XX. yy**, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1999.